

Małgorzata NOWAK

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

e-mail: madano@kul.lublin.pl

<http://orcid.org/0000-0002-5248-9130>

WYCHOWANIE PRZEZ SŁOWNIK (NA PRZYKŁADZIE SŁOWNIKA POJĘĆ RELIGIJNYCH DLA DZIECI B. BOGUSZEWSKIEJ)

Nastawienie edukacyjne, dające się zdefiniować jako dydaktyzm, jest jedną z właściwości słownika językowego *in abstracto* i oczywistością w słownikach encyklopedycznych. W słownikach adresowanych do dzieci, a taki leksykon będzie przedmiotem naszych uwag, prócz funkcji kształceniowej ujawnia się jeszcze funkcja wychowawcza¹. Jak się bowiem przyjmuje, „celem słownika przeznaczonego dla młodzieży powinno być nie tylko przekazywanie wiedzy, ale wszechstronne kształcenie i wychowanie” (Żmigrodzki 2003: 203).

Podstawą rozważań na temat wychowawczego wymiaru leksykonu w niniejszym opracowaniu jest wydany w roku 2018 *Ilustrowany słownik katechetyczny* Beaty Boguszeńskiej (Wydawnictwo JUT, Szczebrzeszyn)². Przedmiotem opisu w źródle są w głównej mierze nie wyrażenia językowe, lecz „przedmioty” należące do zakresu pojęcia *katecheza* czy – szerzej – *religia*. Z tej racji ISK winien być klasyfikowany jako *słownik encyklopedyczny*. Zaprojektowaną przez autora i wydawcę słownika grupą odbiorczą są dzieci w wieku wczesnoszkolnym oraz rodzice i katecheci. O ile edukacyjny wymiar źródła podkreślany jest w parateksto-

¹ Za Bogusławem Nowowiejskim uznaję, że przymiotnik *wychowawczy* ma szerszy zakres znaczeniowy niż *dydaktyczny* czy *edukacyjny*. Zob. B. Nowowiejski, 2010, *Wychowawczy wymiar słowników niemiecko-polskich z XIX w.*, „Białostockie Archiwum Językowe” nr 10, s. 203–214.

² Dalej skrót ISK.

wych partiach leksykonu („Mamy nadzieję, że *Ilustrowany słownik katechetyczny* będzie wsparciem w pogłębianiu wiedzy religijnej przekazywanej w czasie katechezy szkolonej” ISK: 6), o tyle jego wymiar wychowawczy, założony przecież na poziomie koncepcyjnym, werbalizowany jest pośrednio, w kategoriach pomocniczości – we wstępie do ISK przypomina się rodzicom, że „powinni troszczyć się o religijny rozwój swoich dzieci i dawać im świadectwo życia w prawdzie i miłości” oraz że są „pierwszymi wychowawcami” i „w pierwszej kolejności powinni pomagać rozwiązywać problemy, z jakim zmagają się ich dziecko” (ISK: 5). Według wydawcy leksykonu ISK przychodzi rodzicom „z pomocą” w chwili, gdy „w czasie edukacji szkolnej u dzieci pojawiają się liczne pytania i wątpliwości, również natury religijnej” (ISK: 5) – zawarte w leksykonie treści w intencji autorki i wydawcy dzieła „mogą stanowić odpowiedź na pytanie dziecka, a jednocześnie stać się pretekstem do rodzinnych rozmów na tematy religijne oraz inspiracją do częstszego, wnikliwszego, a przede wszystkim wspólnego czytania Pisma Świętego” (ISK: 6). Biblia zaś może dostarczyć jej młodym odbiorcom właściwych wzorców zachowań³.

Dla zobrazowania interesującej nas kwestii porównawczo wykorzystamy *Ilustrowany słownik wyrazów religijnych dla dzieci* autorstwa Joanny Krzyżanek z roku 2008 (Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu)⁴, dodatkowo też słowniki ogólne i tematyczne źródła encyklopedyczne. ISK i ISWR, różniące się na poziomie idei⁵, uznać można za źródła paralelne. Oba leksykony są słownikami alfabetycznymi, pierwszy obejmuje 336, drugi 366 haseł. Przy ilościowym zbliżeniu haseł słowniki zachowują widoczne hasłowe różnice jakościowe. Wydawca ISK zaznacza, że „wyboru haseł opisanych w słowniku dokonano na podstawie programu nauczania religii rzymskokatolickiej w szkole podstawowej” (ISK: 6). Równocześnie wydawca deklaruje rozszerzenie („pogłębie-

³ Jedno z oczekiwań wydawcy ISK zawarte we wstępie do leksykonu zostało zwerbalizowane następująco: „Mamy nadzieję, że dzięki lekturze słownika dzieci [...] [p]oznają najważniejsze postacie z Pisma Świętego, które mogą stać się dla nich wzorami do naśladowania” (ISK: 5).

⁴ Dalej skrót ISWR. Omówienie źródła w M. Nowak, 2012, *Wprowadzenie w doświadczenie religijne – o „Ilustrowanym słowniku wyrazów religijnych dla dzieci” Joanny Krzyżanek i jego języku*, w: *Język doświadczenia religijnego*, t. IV, red. G. Cyran, E. Skorupska-Raczyńska, Szczecin, s. 249–263.

⁵ ISWR koncepcyjnie bliższy jest tematycznemu słownikowi językowemu.

nie”, „uzupełnienie”) poziomu religijnej wiedzy odbiorcy („Jego [ISK] celem jest rozbudzenie zainteresowania tematyką religijną, uzupełnienie wiedzy otrzymanej w czasie katechezy szkolnej oraz wyjaśnienie podstawowych pojęć teologicznych” ISK: 5). Motywacja doboru haseł w ISWR nie została podana, założyć jednak można, że i tu decydującą była „podstawowość” pojęć. Występujące w obu słownikach i sygnalizowane w ich tytułach ilustracje⁶ traktowane są jako element uatrakcyjniający przekaz młodszym odbiorcom leksykonów („Treść wzbogacającą i uzupełniającą ilustracje, dzięki temu pozycja ta jest atrakcyjna [...] dla dzieci z młodszych klas szkoły podstawowej czy nawet dla przedszkolaków” ISK: 6). Kod ikoniczny ma charakter wspomagający, co oznacza, że w słownikach nie występują *sensu stricto* definicje ikonograficzne (rysunek z podpisem).

W odniesieniu do na poły przekładowego, na poły ogólnego *Dokładnego słownika niemiecko-polskiego* Krzysztofa Celestyna Mrongowiusza (1853–1854) Bogusław Nowowiejski zaznaczył, że na wychowawczy wymiar tego dzieła składają się: normatywizm, encyklopedyzm, edukacyjność, perswazyjność (Nowowiejski 2010: 205–212). Kategorie te wydają się użyteczne także w opisie przedstawianego tu źródła. Celem naszych badań będzie weryfikacja powyższej hipotezy.

NORMATYWIZM

Ilustrowany słownik katechetyczny Beaty Boguszewskiej określić można jako *normatywny* w podstawowym sensie językowym (‘zgodny z normą’). Norma dotyczy tu postaci hasła (formy kanoniczne, poprawne doktrynalnie) oraz zapisu (poprawność ortograficzna), w odniesieniu do leksyki religijnej w praktyce rozchwianego. W artykułach hasłowych rzadziej ujawnia się *normatywizm opisowy*, co oznacza uwzględnienie w opisie form i wyrażenń znajdujących się w powszechnym użyciu o stylistycznym statusie potocznym i opatrzenie ich stosownym komentarzem (kwalifikatorem) (zob. Żmigrodzki 2003: 114). Oceniając ISK z perspektywy stylistycznej, stwierdzić należy autorskie nadużywanie – a przez to upowszechnianie – pewnych konstrukcji (frazemów) właściwych dla kaznodziejskiej pod odmiany współczesnego języka religijnego (np. *mieć pragnienie* ‘chcieć’:

⁶ Ilustratorem w ISK był Adam Prusik, w ISWR – Marcin Cieseł.

„Kandydat na ministranta – chłopiec, który ma pragnienie, aby zostać ministrantem, musi najpierw być kandydatem [...]”, ISK: 82).

ENCYKLOPEDYZM

Z uwagi na encyklopedyczny charakter ISK, zarejestrowano w nim obok haseł rzeczowych hasła osobowe i geograficzne, co ważne typologicznie definiowane przedmiotowo, a nie *stricte* językowo (wymowa, odmiana, etymologia). ISK zawiera 30 haseł osobowych (np. *Abraham, Adam, Dawid, Dobry Samarytanin, Franciszek (papież), Jonasz, Maryja, Noe, Paweł Apostoł, Święty Mikołaj*). Osobowe hasła biblijne stanowią zazwyczaj streszczenie związanej z daną postacią historii biblijnej. Historie te przedstawiane są w sposób właściwy dla Biblii dla dzieci (uproszczenia, amplifikacje, symplifikacje, kompilacje, brak odsyłaczy źródłowych (sigła) i rozczłonkowania tekstu na rozdziały i wersety). Por.:

Noe – Noe to jedna z postaci, której historię możemy przeczytać w *Piśmie Świętym*. Kiedy Bóg zobaczył, że ludzie popełniają wiele zła, zdecydował się ich zniszczyć. Żył jednak na ziemi jeden człowiek dobry i sprawiedliwy, którego Bóg postanowił uratować. Nakazał mu więc zbudowanie arki. Noe bardzo się zdziwił nakazem budowania statku, ponieważ w pobliżu jego domu nie było ani morza, ani rzeki, ale ponieważ słuchał Pana Boga, zabrał się do pracy. Kiedy budowa arki była już zakończona, Bóg nakazał Noemu, aby zabrał na statek całą swoją rodzinę oraz zwierzęta, z każdego rodzaju po parze. Następnie zesłał na ziemię deszcz, który padał tak długo, aż całą ziemię zalała woda. Noe był jednak bezpieczny na swoim statku. Kiedy po 40 dniach deszczu wody opadły, Noe wraz z całą rodziną wyszedł z arki. Pan Bóg zawarł z Noem przymierze, czyli umowę. Obiecał, że już nigdy więcej nie ześle na ziemię potopu, a na znak tego przymierza namalował na niebie tęczę (ISK: 132–133).

W analogiczny sposób streszczane są opisane w Biblii cuda Jezusa – hasła *Rozmnożenie chleba, Wskreszenie Łazarza*.

Uboższa jest siatka pojęć geograficznych, reprezentują ją jednostki: *Betlejem, Egipt, Fatima, Izrael, Jerozolima, Kana Galilejska, Ziemia obiecana, Ziemia Święta*.

Warte odnotowania w tym kontekście jest także hasło *Obraz Jezu, ufam Tobie*, poświęcone charakterystyce konkretnego artefaktu (opis obrazu, przedstawienie historii jego powstania, recepcji i obietnic związanych z modlitwą przed nim).

EDUKACYJNOŚĆ

Pożądaną w słowniku adresowanym do młodego odbiorcy „wszechstronne kształcenie” za Bogusławem Nowowiejskim rozumieć można jako *edukacyjność*, „czyli taki sposób objaśniania znaczenia lub ilustrowania użycia, kiedy słownikarz niejako na marginesie podaje dodatkowe informacje o charakterze kształcącym, często z objaśnianym hasłem nie mające zupełnie związku z planie wyrazowym” (Nowowiejski 2010: 208). Generalizując, stwierdzić trzeba, że swoiste edukacyjne naddatki w analizowanych źródłach pozostają w bezpośredniej relacji z wyrazem hasłowym. Mają one zazwyczaj charakter kulturowy, rzadziej lingwistyczny. Uwagi pierwszego typu są właściwe dla słownikowych haseł osobowych, zwłaszcza prezentujących świętych Kościoła katolickiego. W zbiorze tym mieszczą się informacje o ramie *x w ikonografii*, np.: „Na obrazach [św. Franciszek] przedstawiany jest w brązowym franciszkańskim habicie przewiązanym sznurem, często w otoczeniu ptaków” (ISK: 60), „Na obrazach Jan Chrzciciel przedstawiany jest najczęściej jako mężczyzna ubrany w zwierzęcą skórę” (ISK: 73), „Na obrazach Józef przedstawiany jest z Dzieciątkiem Jezus na ręku i lilią w dłoni” (ISK: 79), oraz *x patron y*, np.: „Święty Franciszek jest patronem wielu zgromadzeń zakonnych oraz aktorów i ekologów” (ISK: 60), „Jest on [św. Józef] patronem między innymi ojców oraz rodzin chrześcijańskich” (ISK: 79). Komentarze dotyczące tradycji i przeobrażeń kulturowych – o ogólnej ramie *znane i rozpowszechnione są x i y, żywe jest x, dawniej x (traktowano, wykorzystywano)* – reprezentują m.in. przykłady: „W Polsce bardzo znane i rozpowszechnione są tradycje związane z obchodami świąt Bożego Narodzenia. Aby świętować narodzenie Pana Jezusa, ubieramy choinkę. W Wigilię całymi rodzinami zasiadamy do uroczystej kolacji, podczas której nie jemy pokarmów mięsnych. Wcześniej jednak dzielimy się opłatkiem, składając sobie życzenia. Kolację wigilijną rozpoczynamy czytaniem fragmentu Pisma Świętego i śpiewaniem kolędy. O północy bierzemy udział w pasterce” (ISK 202–203); „W Polsce, szczególnie na wsiach, wciąż jeszcze żywy jest zwyczaj gromadzenia się w majowe wieczory przy kapliczkach lub figurkach Maryi, aby wspólnie modlić się i śpiewać pieśni ku czci Matki Bożej” (ISK: 121); „Dawniej, podczas burzy, zapalało się taką świecę [gromnicę] i stawiało w oknie domu, aby chroniła od uderzenia pioruna [...] Gromnicę również dawano do ręki osobom umierającym. Wierzono, że ochroni ona konającego przed złymi duchami i oświetli jego drogę do nieba” (ISK: 63).

W partiach narracyjnych, dydaktycznego w skali globalnej, ISK objaśniane są także wykorzystywane w liturgii i życiu religijnym gesty, znaki i symbole. Od strony formalnej definiuje się je tak, jak pojęcia religijne (wyrazy hasłowe). Objaśnieniom tym przypisać można funkcję osadzania odbiorcy w kulturze religijnej, a w szerszym ujęciu także narodowej. Znamienny w tym kontekście jest inicjalny fragment narracji w haśle *Tradycja bożonarodzeniowa*: „– każdy naród czy jakaś społeczność ma swoje tradycje. Są to pewne prawdy, zasady życia i sposoby zachowań, które dana grupa ludzi przekazuje z pokolenia na pokolenie. Dzieci uczą się tych zwyczajów od rodziców. Ci z kolei nauczyli się ich od swoich rodziców itd. Zachowywanie tradycji jest bardzo ważne, ponieważ świadczy o przynależności do danej grupy” (ISK: 202).

PERSWAZYJNOŚĆ

Słownikowa *perswazyjność* przez Nowowiejskiego zdefiniowana została jako „oddziaływanie o charakterze dydaktycznym, moralizatorskim i wartościującym, zmierzające do kształtowania nastawień czy poglądów” (Nowowiejski 2010: 209–210). Oddziaływaniu takiemu służyć mogą z jednej strony definicje zawierające elementy oceny postulatywnej (z członem *prawdziwy*), z drugiej – co wydaje się częstszą leksykograficzną praktyką – słownikowe egzemplia (zwłaszcza o charakterze pouczeń, rad i ostrzeżeń).

Zjawisko zobrazujemy artykułem hasłowym *cmentarz*, zestawiając go z paralelną definicją z ISWR oraz, by zyskać szerszy kontekst, definicjami z *Encyklopedii katolickiej*⁷ i *Słownika współczesnego języka polskiego* Bogusława Dunaja⁸. Przytoczenie ukaże zarazem osobliwość leksykonu Boguszewskiej.

cmentarz

- „– po śmierci ciało osoby zmarłej składane jest w grobie. Miejsce pochówku zaznaczane jest często specjalnym pomnikiem, na którym wypisuje się imię i nazwisko zmarłego, datę jego urodzenia i śmierci. Czasem można też zobaczyć zdjęcie osoby, która w danym grobie została pochowana. Miejsce to odwiedzamy nie tylko w Dzień Wszystkich Świętych czy w Dzień Zaduszny. Na cmentarz przynosimy kwiaty, zapalamy znicze i modlimy się za zmarłych. Grobu nie możemy postawić w dowolnym

⁷ R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz (red.), 1985, *Encyklopedia katolicka*, t. 3, Lublin – dalej EK.

⁸ B. Dunaj (red.) 2001, *Słownik współczesnego języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa – SWJP.

miejscu, w takim, jakie nam się spodoba. Do tego celu służą specjalnie wydzielone tereny, zwane cmentarzami. Jest to miejsce poświęcone, przeznaczone tylko do grzebania ciał zmarłych. Aby zapewnić zmarłym odpowiedni szacunek, pamiętamy, aby na cmentarzu zachowywać się godnie. Nie gramy tam w piłkę, nie jeździmy na rowerze, nie wyprowadzamy psów. Zachowujemy się też w taki sposób, aby swoimi krzykami czy głośnymi rozmowami nie przeszkadzać tym, którzy modlą się przy grobach swoich bliskich” (ISK: 31–32);

- „– miejsce, na którym chowa się zmarłych; miejsce ich spoczynku” (ISWR: 35);
- „(łac. *coemeterium* miejsce snu, spoczynku), miejsce grzebania zmarłych, podziemne (> katakumby; w kościołach > krypty) lub naziemne. Rozróżnia się c.[mentarze] wyznaniowe dla grzebania wyznawców danego wyznania oraz komunalne dla grzebania zmarłych bez względu na ich przynależność wyznaniową” (EK 2: kol. 517);
- „miejsce grzebania zmarłych” (SWJP t. 1: 129).

Cechą charakterystyczną *Ilustrowanego słownika katechetycznego* Beaty Boguszewskiej jest, jak można już było wcześniej zauważyć, narracyjna forma artykułu hasłowego zawierająca w sobie – w pozycji inicjalnej lub dalszej – definicję hasła⁹. Formalne objaśnienie definiendum zawierają wypowiedzenia: „Do tego celu [grzebania zmarłych – M.N.] służą specjalnie wydzielone tereny, zwane cmentarzami. Jest to miejsce poświęcone, przeznaczone tylko do grzebania ciał zmarłych (ISK: 31). W definiowaniu pojęcia wyzyskano dwie formuły (wykorzystujące jako spójnik definicyjny wyrażenie *jest to* i imiesłów *zwany*) wprowadzające objaśnienie. W opinii R. Zarębskiego są one „powszechnie praktykowane w podręcznikach dla młodszych dzieci” (Zarębski 2008: 322). Język członu definiującego, tak jak język całego artykułu, uznać można za zrozumiały dla uczącego się dziecka. W definicji Boguszewskiej zwraca uwagę człon „miejsce poświęcone”, nieobecny w źródłach paralelnych. Interesująca nas funkcja wychowawcza (realizująca się wprost w dyrektywach wykorzystujących uogólnione *my* ‘wszyscy’: „na cmentarzu zachowujemy się godnie, nie gramy w piłkę, nie jeździmy na rowerze, nie wyprowadzamy psów, nie

⁹ W leksykonach kierowanych do dzieci narracje nie są całkowitym novum. Ich typową funkcją w innych dziełach, graficznie wyodrębnioną, jest ilustrowanie użycia definiowanego wyrazu (w funkcji przykładów występują pełne zdania osadzone w szerszym kontekście). Zob. Nowak (2012). Szczegółowe uwagi na temat mikrostruktury ISK w M. Nowak (2020), *Objaśnianie terminów religijnych w „Ilustrowanym słowniku katechetycznym” Beaty Boguszewskiej*, „Roczniki Humanistyczne” LXVIII, z. 6. Językoznawstwo, s. 141–154.

krzyczmy, nie rozmawiamy głośno”) w przytoczonym artykule hasłowym łączy się z funkcją objaśniającą. Zaryzykować można nawet stwierdzenie, że zdominowała ona definiowanie. Gdybyśmy przytoczone z ISK hasło chcieli tradycyjnie rozpisać, strefą wychowawczej funkcji słownika byłaby ilustracyjna część artykułu hasłowego. W tym wypadku byłaby to spreparowana ilustracja materiałowa¹⁰. Egzemplar tego typu wykorzystywane zostały także w słowniku Joanny Krzyżanek (por. przykład użycia leksemu *cmentarz* z ISWR: „Cecylka dba o to, aby na grobie dziadka zawsze były kwiaty, Wiosną przynosi łąkowe kwiatki, latem – ogrodowe, jesienią – bukietki z liści i jarzębiny, a zimą – bukietki z suszonych roślin. Często siada też na ławce przy grobie i opowiada dziadkowi o tym, co się ostatnio wydarzyło. A kiedy przychodzi na cmentarz z rodzicami, zapala na grobie znicz” (ISWR: 35–36). I tu ujawnia się „oddziaływanie o charakterze dydaktycznym” zmierzające do kształtowania postaw, w porównaniu z ISK stonowana jednak i jednowymiarowa jest jego moc.

Interesujące nas oddziaływanie na odbiorcę w celu określonego kształtowania postaw, nastawień czy poglądów odzwierciedlają też wypowiedzi (illokucyjnie sugestie) z ocennym członem *dobry* (*dobra praktyka, bardzo dobry zwyczaj*) lub *piękny* (*piękny przykład*): „[Spowiedź] Do spowiedzi powinniśmy przystępować często. Dobrą praktyką jest spowiadanie się raz w miesiącu, a jeśli zgrzeszymy, to nawet częściej” (ISK: 188); „[Chleb] Bardzo dobrym zwyczajem, praktykowanym często przez osoby starsze, jest całowanie kromki chleba, gdy ta niechący upadnie na ziemię czy kreślenie znaku krzyża nad każdym nowym bochenkiem, który zaczynamy kroić” (ISK: 28); „[Radość] Dobrze jest jeśli [...] radości nie zatrzymujemy dla siebie, ale potrafimy dzielić się nią z innymi. Pięknym przykładem są przypadki, gdy młoda para, rozpoczynając wspólne życie, dzieli się swoją radością z bardziej potrzebującymi. Młodzi małżonkowie nie tylko otrzymują prezenty z okazji ślubu, ale sami również ofiarowują upominki, np. dzieciom z domów dziecka czy świetlic” (ISK: 173).

Wychowawczo-formacyjną rolę ISK dobrze uwidaczniają także (złagodzone) dyrektywy realizowane w formule *warto pamiętać, musimy pamiętać*: „Relikwie – Warto pamiętać, że chociaż szanujemy relikwie, to

¹⁰ Za E. Rudnicką „ilustrację materiałową definiujemy jako jeden z fakultatywnych elementów mikrostruktury słownika, stanowiący integralną część opisu leksykograficznego danej jednostki języka. Na ilustrację materiałową składają się przykłady użycia tej jednostki w szerszym kontekście językowym w określonym wcześniej znaczeniu, w formie ustalonej uprzednio przez autora bądź redaktora opracowania” (Rudnicka 2010: 111–112).

nie modlimy się do nich. Relikwie nie mają charakteru magicznego. Modlimy się zawsze do osób, których relikwie są przechowywane. To te konkretne święte osoby prosimy o wstawiennictwo” (ISK: 176); „Woda święcona” – [...]. Wodą święconą kropimy również mieszkania, obrazy, figury, różańce, medaliki itp. Musimy jednak pamiętać, że sama woda nie ma charakteru magicznego. Przedmioty, przez pokropienie wodą święconą, nie nabierają żadnej szczególnej mocy. Nie stają się talizmanami. Poświęcone rzeczy mają za zadanie pomóc nam wzrastać w wierze i rozwijać naszą relację z Bogiem” (ISK: 222–223). Uwag o podobnym charakterze jest pozbawiony ISWR – adekwatne hasła ograniczone są wyłącznie do definicji: „Relikwie – szczątki świętych* lub związane z nimi rzeczy (np. części ich garderoby, przedmioty, których używali). Najczęściej relikwie przechowuje się w ozdobnej puszcze zwanej relikwiarzem. Ludzie otaczają je religijnym kultem, czyli oddają im cześć” (ISWR: 112); „Woda święcona – woda służąca do święcenia osób i przedmiotów (np. dzwonów, potraw wielkanocnych)” (ISWR: 133).

Wychowawczy wymiar *Ilustrowanego słownika katechetycznego* B. Boguszewskiej bardzo wyraźnie ujawnia się także w profilowaniu postawy odbiorcy przedstawianego jako *przyjaciel (Pana) Jezusa*. Wyrażenie to występuje w wielu artykułach hasłowych: „Animator – swoją wiarę możemy rozwijać nie tylko poprzez katechezę w szkole, ale również przez uczestnictwo w różnych grupach parafialnych. Poznamy tam rówieśników, którzy tak jak my chcą być przyjaciółmi Jezusa” (ISK: 11); „Gorliwość – [...] Gorliwym powinien być również każdy, kto chce być przyjacielem Pana Jezusa” (ISK: 62); „Obraz [religijny] – [...] Taki obraz w naszym domu, to również forma świadectwa. Każdy, kto nas odwiedzi i zobaczy obraz o tematyce religijnej, wie, że w tym domu mieszkają ci, którzy chcą być przyjaciółmi Pana Jezusa” (ISK: 137); „Pacierz – ten kto jest przyjacielem Jezusa, odmawia pacierz. Jest to osobista modlitwa każdego dziecka Bożego odmawiana codziennie rano i wieczorem” (ISK: 147). Kluczowe wyrażenie *przyjaciel Jezusa* często opatrywane jest wykorzystanym jako modalizator przymiotnikiem *prawdziwy*, uaktywniającym w odbiorze zarazem systemowe i tekstowe antonimy – *nieprawdziwy*, *pozorny*: „Moralność – w każdej grupie istnieje jakiś zbiór zasad i zachowań, które uznawane są za dobre. Nazywamy je zasadami moralnymi. Każdy, kto pragnie być prawdziwym przyjacielem Jezusa, powinien postępować moralnie” (ISK: 119); „Modlitwa – (...). Jeśli chcemy być prawdziwymi przyjaciółmi Jezusa, to powinniśmy rozmawiać z Nim każdego dnia, o do-

wolnej porze i w zwyczajnych sytuacjach” (ISK: 116). Przymiotnik *prawdziwy* – w analogicznej do wskazanej wyżej funkcji – występuje także przy rzeczowniku *chrześcijanin*: „Nadzieja – [...] Nadzieja chrześcijanina bardzo mocno wiąże się z Bogiem [...]. Każdy prawdziwy chrześcijanin ma więc nadzieję, że Bóg obdarzy go życiem wiecznym i wszelkimi łaskami, które są potrzebne, aby je osiągnąć” (ISK: 124), „Paruzja – [...] Prawdziwy chrześcijanin nie boi się powtórnego przyjścia Chrystusa, ale tęskni za nim i oczekuje go” (ISK: 149) oraz takich pojęciach, jak *miłość*, *pokora*, *pokój*: „Pokora – [...]. Prawdziwa pokora polega również na okazywaniu wdzięczności Bogu za wszystkie dary i zdolności, które od niego otrzymaliśmy [...]” (ISK: 160); „Pokój – tam, gdzie panuje sprawiedliwość i prawdziwa miłość, jest pokój [...] prawdziwy pokój to coś więcej niż tylko brak wojny. To jeden z owoców Ducha Świętego” (ISK: 160).

WNIOSKI

Kategorie normatywizmu, encyklopedyzmu, edukacyjności i perswazyjności przyjęte przez Bogusława Nowowiejskiego (2010) jako wykładniki wychowawczego wymiaru słownika wypracowane w odniesieniu do przekładowego *Dokładnego słownika niemiecko-polskiego* K.C. Mrongowiusza okazały się operacyjne także w kontekście encyklopedycznego *Ilustrowanego słownika katechetycznego* B. Boguszewskiej. Z racji jego charakteru w wychowawczym aspekcie uaktywniły się przede wszystkim perswazyjność i edukacyjność oraz – w mniejszym stopniu – encyklopedyzm. W skali globalnej wychowawczo-formacyjną rolę analizowanego leksykonu uznać można za istotną. Sondażowe zestawienie źródła z paralelnym słownikiem J. Krzyżanek pozwala na wysnucie wniosku, że wychowawczy wymiar słownika przeznaczonego dla dzieci i młodzieży *in abstracto* tylko w części jest jego właściwością immanentną (za takie wartości można uznać normatywizm i po części encyklopedyzm). Objaśnia w zakresie szerszym niż semantycznie wymagany (edukacyjność) i wychowuje (perswazyjność) lub tylko objaśnia, zgodnie z przyjętą koncepcją słownika, twórcą leksykonu. Wychowawczy charakter słownika w tym kontekście jest wypadkową przeznaczenia dzieła i, tak jak było to u Mrongowiusza, biografii słownikarza. Uprzykładowienia ogólnej konstatacji definicyjnej, stanowiącego zdaniem Jadwigi Kowalikowej wyraz

naturalnej indywidualizacji „nie należy [...] utożsamiać z zamierzonym subiektywizmem. W wymienionych czynnościach następuje po prostu projekcja indywidualnych cech podmiotu, który ich dokonuje: jego poglądów i intencji, i w wysokim stopniu również wyuczonego i uprawianego zawodu” (Kowalikowa 2014: 178). W tym wypadku katechety-praktyka. Wysoki stopień perswazyjności ISK, zgodny z celami słownika przeznaczonego dla młodego odbiorcy („nie tylko przekazywanie wiedzy, ale wszechstronne kształcenie i wychowanie” Żmigrodzki 2003: 203), traktowany być powinien jako jego cecha charakterystyczna.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

- Boguszewska B., 2018, *Ilustrowany słownik katechetyczny*, Szczepieszyn [ISK].
- Dunaj B. (red.), 2001, *Słownik współczesnego języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa [SWJP].
- Krzyżanek J., 2008, *Ilustrowany Słownik wyrazów religijnych dla dzieci*, Sandomierz [ISWR].
- Łukaszyc R., Bieńkowski L., Gryglewicz F. (red.), 1985, *Encyklopedia katolicka*, 1985, t. 3, Lublin [EK].

LITERATURA PRZEDMIOTU

- Kowalikowa J., 2014, *Funkcje katechezy z perspektywy językoznawczej*, w: *Funkcje wypowiedzi religijnych*, red. R. Przybylska, W. Przyczyna, Tarnów, s. 175–197.
- Matuszczyk B., Smoleń-Wawrzusiszyn M., 2009, *O semantyczno-pragmatycznej wartości leksemu prawdziwy w języku polskim*, w: *Wokół słów i znaczeń. T. III. Z zagadnień leksykalno-semantycznych*, red. B. Milewska, S. Rzedzicka, Gdańsk, s. 301–308.
- Nowak M., 2020, *Objaśnianie terminów religijnych w „Ilustrowanym słowniku katechetycznym” Beaty Boguszewskiej*, „Roczniki Humanistyczne” LXVIII, z. 6. Językoznawstwo, s. 141–154.
- Nowak M., 2012, *Wprowadzenie w doświadczenie religijne – o „Ilustrowanym słowniku wyrazów religijnych dla dzieci” Joanny Krzyżanek i jego języku*, w: *Język doświadczenia religijnego*, t. IV, red. G. Cyran, E. Skorupska-Raczyńska, Szczecin, s. 249–263.
- Nowowiejski B., 2010, *Wychowawczy wymiar słowników niemiecko-polskich z XIX w.*, „Białostockie Archiwum Językowe” nr 10, s. 203–214.
- Pawelec R., 2003, *Perswazja w słownikach*, w: *Język perswazji publicznej*, red. K. Musiołek-Kłosińska, T. Zgółka, Poznań, s. 171–181.

- Rudnicka E., 2010, *leksykograficzne egzemplum, Sposoby wykorzystania cytatów i kolokacji w polskich słownikach ogólnych*, w: *Słowa – kładki, na których spotykają się ludzie różnych światów*, red. I. Burkacka, R. Pawelec, D. Zdunkiewicz-Jedynak, Warszawa, s. 111–126.
- Szkiłłądź H., 1965, *Cytaty skrócone w słowniku*, „Prace Filologiczne”, t. XVIII, cz. 4, s. 162–166.
- Zarębski R., 2008, *Objaśnianie terminów religijnych w podręcznikach do nauki religii*, w: *Język katechezy*, red. R. Przybylska, W. Przyczyna, Tarnów, s. 317–328.
- Żmigrodzki P., 2003, *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*, Katowice.
- Żmigrodzki P., 2008, *Słowo – słownik – rzeczywistość*, Kraków.

**UPBRINGING BASED ON A DICTIONARY
(USING THE EXAMPLE OF A DICTIONARY OF RELIGIOUS TERMS
FOR CHILDREN BY B. BOGUSZEWSKA)**

Abstract

This article contains deliberations on the pedagogical dimension of *Ilustrowany słownik katechetyczny (ISK)* by Beata Boguszewska addressed at children of early school age, their parents and catechists. In an analysis of source, categories indicated in that context by Bogusław Nowowiejski, i.e. pure theory of law, encyclopaedic learning, educational character and persuasiveness, were used as verifiers of pedagogical dimension of the lexicon. Despite the fact that ISK had all the above mentioned properties, in the pedagogical aspect mainly open persuasiveness and educational character have become active. A high degree of persuasiveness of the ISK, compliant with the objectives of the dictionary *in abstracto* intended for children and youth, should be treated as its characteristic feature.

Key words: children's dictionary, pedagogical dimension of a dictionary, persuasiveness, educational character